

УДК 331.101.262+331.522.4

Більська О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економікита управління національним господарством
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СИСТЕМНО-СОЦІАЛІЗАЦІЙНЕ СТРУКТУРУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ЯК МЕТОЛОГІЧНА ОСНОВА ВИОКРЕМЛЕННЯ СФЕР СОЦІАЛЬНОГО ІННОВУВАННЯ

SYSTEM-SOCALTECH STRUCTURING OF THE ECONOMIC SYSTEM AS METOLOGY THE BASIS OF ALLOCATION OF SPHERES OF THE SOCIAL INNOVATION INTRODUCTION PROCESS

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто проблему групування соціальних інновацій як методологічної основи здійснення соціального інновування. Акцентується увага на методологічній можливості системного вирішення цієї проблеми через залучення такої категорії як економічна система, яка поєднує такі складові як продуктивні сили, економічні відносини та господарський механізм. Обґрунтовано наявність деструктивних аспектів у виконанні покладених на складові економічної системи функцій і їх прояв через політику ірраціонального співвідношення індивідуалізму і колективізму в забезпеченні суспільної динаміки і певного структурування продуктивних сил, економічних відносин та господарського механізму. Доведено, що соціалізація як процес надання змін, які проходять в економічній системі, соціального підтексту є методологічною основою системного групування соціальних інновацій. Запропоновано розгорнути соціальне інновування в площині таких об'єктів, як продуктивні сили, виробничі відносини і господарський механізм.

Ключові слова: соціальні інновації, групування, недоліки, економічна система, складові, методологічна основа, соціальне інновування.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена проблема группировки социальных инноваций как методологической основы осуществления социального инновирования. Акцентируется внимание на методологической возможности системного решения этой проблемы через привлечение такой категории как экономическая система, которая объединяет такие составляющие как производительные силы, экономические отношения и хозяйственный механизм. Обосновано наличие деструктивных аспектов в выполнении возложенных на составляющие экономической системы функций и их проявление через политику иррационального соотношения индивидуализма и коллективизма в обеспечении общественной динамики и определенного структурирования производительных сил, экономических отношений и хозяйственного механизма. Доказано, что социализация как процесс предоставления изменений, которые проходят в экономической системе, социального подтекста является методологической основой системного группирования социальных инноваций. Предложено разворачивать социальное инновирование в плоскости таких объектов, как производительные силы, производственные отношения и хозяйственный механизм.

Ключевые слова: социальные инновации, группировка, недостатки, экономическая система, составляющие, методологическая основа, социальное инновирование.

ANNOTATION

The article considers the problem of grouping social innovation as a methodological framework for the implementation of the social innovation introduction process. Focuses on the methodological possibilities of systemic solution of this problem by attracting such a category as an economic system, which integrates such components as the productive forces, economic relations and econom-

ic mechanism. It justifies the presence of destructive aspects in the execution of its components economic system functions, and their expression through politics of the irrational ratio of individualism and collectivism in ensuring public speakers, and a particular structuring of productive forces, economic relations and economic mechanism. It is proved that socialization as the process of granting the changes, which take place in the economic system, the social implication is the methodological basis of a systematic grouping of social innovation. Proposed to expand the social innovation introduction process in the plane objects, such as productive forces, relations of production and the economic mechanism.

Keywords: social innovation, group faults, the economic system, the components of the methodological framework, the the social innovation introduction process.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство для набуття динамічних якостей змушене постійно реагувати на прояви інновацій, які впливають на соціальні аспекти розвитку безпосередньо чи опосередковано незалежно від сфери впровадження. В іншому випадку породжується застій у соціальному житті і стають безплідними прагнення до поліпшення добробуту населення. До того ж роль звичайного сприйняття має доповнюватися і активним перманентним продукуванням соціальних інновацій. Якщо критерієм істинності будь-якого твердження вважати результати його підтвердження за наслідками трансформаційних перетворень, то всі соціальні перетворення, пов'язані зі зростанням добробуту людей, можна віднести до соціальних інновацій. Цей факт, свідчить, що через багатоманіття соціального простору світ соціальних інновацій досить багатограний і не однозначний. Сьогодні майже неможливо знайти сфери існування суспільства, яку б не охопило соціальне інновування. Для своєчасного опанування механізмом управління інноваційними процесами соціального характеру їх потрібно систематизувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для класифікацій інновацій будь-якого напрямку є результати досліджень Й.А. Шумпетера [1, с. 159]. Натомість послідовний рух до інноваційних джерел забезпечення суспільного поступу сприяв розвитку поглядів на інновації взагалі і соціальні інновації, зокрема, дозволив значно конкретизувати розу-

міння їх природи й розширити знання про закономірності формування, а отже, збагатити теорію групування за тими чи іншими ознаками. Серед запропонованих у науковій літературі класифікацій соціальних інновацій та інновацій загалом, в яких можна виявити соціальні мотиви, можна виділили декілька для критичного розгляду. На погляд Л. Барютіна, соціальні інновації охоплюють створення якісно нових економічних, соціальних, політичних та інших утворень, структур, механізмів суспільного виробництва, суспільства загалом або його підсистем [2, с. 75-77]. Соціальні інновації, на думку М. Хучека, проявляються в невиробничій діяльності підприємств, а саме «соціально-побутових умовах життя робітників, умовах безпеки і гігієни праці, культурній діяльності, організації дозвілля» [3, с. 56]. А. І. Пригожин із соціальними інноваціями пов'язує економічні (матеріальні стимули, показники зростання тощо); організаційно-управлінські (нові оргструктури, форми організації праці, опрацювання рішень і т. ін.); власне соціальні зміни внутрішніх колективних відносин [4, с. 66-68]. Російська вчена Т.І. Заславська структурно відносить до соціальних інновацій такі шари суспільного устрою, як соціально-економічні інститути, соціальна структура та соціокультурні характеристики суспільства [5, с. 170-183]. Дж. Мулган відніс до соціальних інновацій інноваційні види діяльності та послуги, що мотивуються цілями задоволення соціальних потреб і надаються переважно через організації, цілі яких є соціальними [6]. О. М. Віноградська й Л. О. Белова відповідно до структури соціальної сфери в цілому, компонентами якої є освіта, управління, зайнятість населення, пенсійне забезпечення, культура, спорт, здоров'я людей і т.д., виділили педагогічні, освітні, правові, управлінські соціальні інновації [7, с. 78-79].

Незважаючи на очевидну увагу учених до проблеми пізнання складових соціальних інновацій на протязі тривалого періоду, їм усе ще не вдається досягти достатньої ясності й однозначності. Попри розмаїття наукових підходів до класифікації соціальних інновацій вони спрямовані на фрагментарні і разові дії. Проте впровадження інновацій не є разовим актом. Дискусії виникають і з приводу прив'язки тих чи інших сфер і складників до соціальних інновацій, в результаті чого за межами залишалися питання їх взаємозв'язку як при впровадженні, так і після, за можливими результатами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Справа в тому, що в соціумі сфери суспільного життя тісно взаємопов'язані, а тому соціальні інновації при впровадженні навіть в одну з них стають ефективними не тільки в ній. Більш того, у разі абсолютизації будь-якої із життєвих сфер соціуму не завжди слід сподіватися на удосконалення. З врахуванням виокремленого можна стверджувати, що соціальні інновації мають системоутворю-

вальну здатність, завдяки якій, взаємодіючи між собою, вони теж змінюються, тобто потерпають від структурних змін, фіксуючи певні характеристики. Принципово значущим є те, що стан системи соціального інновування, яка має на конкретний проміжок часу певну структуру, дозволяє ідентифікувати її як цілісне утворення й водночас як сукупність специфічних внутрішніх поєднань. У руслі цієї методологічної можливості і мають формувалися наукові течії соціальних інновацій, за якими вони, крім виокремлення складових у їх структурі, детермінуються на певні групи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В зв'язку з тим, що Україна переживає в котрий раз час суспільних негараздів, усунення яких багато в чому залежить від того, наскільки вдасться теоретично розкрити закономірності системного формування і здійснення соціальних явищ в суттєво змінених умовах в межах даної статті було поставлено завдання обґрунтувати методологічні підвалини для віднайдення місця в структурі соціалізаційних процесів національної економіки соціальним інноваціям і соціальному інновуванню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок поєднання видів економічної діяльності та здійснення регуляторних дій щодо їх взаємодії будь-як країна традиційно має ознаки економічної системи. Термін «економічна система» зобов'язаний своєю появою західній науковій думці. Так, американські вчені П. Грегорі і Р. Стюарт пов'язують з економічною системою набір «...механізмів та інституцій для прийняття та виконання рішень стосовно виробництва, доходів і споживання на даній території» [8, с. 12]. Інші американські економісти П. Самюелсон і В. Нордгауз внесли до підручника визначення економічної системи, за яким вона набула статусу «...своєрідного механізму, за допомогою якого вирішуються базові проблеми щодо задоволення людських потреб в умовах обмежених ресурсів: що виробляти, як, для кого?» [9, с. 234].

З проголошенням незалежності України та інших радянських республік і виходом на м'які форми суспільних змін до питання щодо сутності економічної системи залучилися і українські вчені. Так, І. Грабинський, керуючись суб'єктивними змінами в економіці незалежної країни, надав українській економічній системі таке визначення: «...взаємовідносини між урядовими інституціями, підприємцями та робітниками» [10, с. 23].

Автори одного з підручників з політичної економії наділяють економічну систему якостями «...субординованої сукупності виробничих відносин, їхніх організаційних форм та інституцій, у межах яких відбувається господарська діяльність людей через механізми її координації та регулювання» [11, с. 64]. Згідно з сучасним фаховим енциклопедичним виданням економічна система являє собою «...сукупність усіх

видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства» [12, с. 444].

З цих і інших тлумачень, слідує, що принципово нового в тлумачну формулу економічної системи від часу її введення в науково-практичний обіг, на наш погляд, вченими не принесено. В основному у наявних визначеннях мова йде про окреслення нею видів економічної діяльності людей та інститутів й інституцій, які їх опосередковують. При цьому беззаперечним є той факт, що будь-яка система має певні недоліки або деструктивні аспекти щодо виконання покладених на неї функцій. Як правило, усе те, що не підпорядковується логіці змін, належить до ірраціонального. Принципово значущим у характеристиках прояву ірраціонального є співвідношення індивідуалізму і колективізму в забезпеченні суспільної динаміки.

За висновком Д. Белла, індивідуалізму властива так би мовити справедлива меритократія, тобто право сильного [13]. Беззаперечно, при цьому незначна частка населення буде задоволеною, а досить велика – ні. До того ж прагнення окремих осіб як правило суперечать бажанню більшості населення. Видатний російський вчений-дисидент О. Зінов'єв підкреслював, що «суспільство прагне завадити появі індивідуалістів» [14, с. 169].

Склалося так, що в сучасному світі більшість суспільств тяжіє до помірної індивідуалізму чи, навпаки, до помірної колективізму шляхом посилення ролі держави в регулюванні соціально-економічного життя. Якщо виходити з того що колективістські й індивідуалістичні суспільства рухаються назустріч один одному і навіть зрівнялися за рівнем соціалізації, то елементний склад їх економічних систем збігається за винятком, безумовно, наповнення та структурованості.

У будь-якій економічній системі незалежно від того, на якій основі вона будується, а саме колективістській чи індивідуалістичній, її елементами є продуктивні сили, економічні відносини та господарський механізм. Якщо економічна система з позицій наявності в ній виокремлених складових є універсальною, то її конструкт можна подати у вигляді розгалужених і певним чином поєднаних блоків. За аксіоматичними підходами джерелом змін і удосконалення виробничих відносин є продуктивні сили, які являють собою систему речових і особистісних елементів, у процесі поєднання яких і здійснюється виробництво. До речових елементів належать предмети, знаряддя і засоби праці, які в сукупності утворюють засоби виробництва. Особистісні елементи – це люди, які приводять у рух засоби виробництва. Вирішення суперечностей щодо запровадження тих чи інших форм організації виробництва передбачає реалізацію закону зміни праці, усупільнення виробництва

та праці тощо. Продуктивні сили в поєднанні з техніко-економічними відносинами формують технологічний спосіб виробництва. Глибинною сутністю технологічного способу виробництва є форма або тип зв'язку між виконавцем робіт і засобами праці. Застосовувана технологія визначає рівень виробничих затрат. З технологією пов'язують сукупність виробничих процесів, науково-технічних і професійних знань, методів, засобів виробництва, нової техніки, які забезпечують перетворення природної речовини в продукти широкого використання. Організаційно-економічні відносини відносять до відображення в організації виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ. Спрямованість і сутність цих відносин полягає в досягненні прийняттого використання ресурсів і забезпеченні ефективності виробництва. З організаційно-економічними відносинами, як правило, пов'язують менеджмент і маркетинг. Організаційно-економічні відносини в поєднанні з продуктивними силами утворюють організаційний спосіб виробництва, тобто спосіб, яким люди виробляють життєві блага. Щодо відносин власності, то їх роль полягає в тому, що будь-яка виробнича діяльність починається саме з власності. Дійсно, для початку виробництва потрібно оволодіти, тобто привласнити землю, будівлі, засоби виробництва. В економічному контексті власність ідентифікується з відносинами, які стосуються форм її реалізації, використання виробничих ресурсів та привласнення умов виробництва і його результатів. З огляду на те, що в характері привласнення засобів виробництва і його результатів полягає суть влади, то відносини власності в поєднанні з продуктивними силами утворюють суспільний спосіб виробництва. Дослідження, які презентують роль відносин власності у виробничому процесі, підтверджують той факт, що країни з високим технологічним рівнем можуть бути відсталими в суспільному розвитку. Єдність продуктивних сил і виробничих відносин в сукупності являє собою економічний спосіб виробництва. Це процес доцільної діяльності, в якій суспільство видозмінює ту чи іншу речовину природи, пристосовуючи її для задоволення своїх потреб і водночас, розвиваючи свої продуктивні можливості та знання, змінює себе. Іншими словами, економічний спосіб виробництва є певною системою засобів і сил, за допомогою яких суспільство здобуває матеріальні блага, необхідні для виробничого і невиробничого споживання й відтворює тим самим себе як суспільство.

До продуктивних сил і виробничих відносин необхідно додати і механізм господарювання, з яким пов'язують способи організації та впливу на суспільне виробництво з властивими їм економічними та іншими формами й методами забезпечення оптимальних умов функціонування виробництва. Механізм господарювання як складна система організаційно-економіч-

них форм впливу на виробництво включає такі структурно-функціональні підсистеми, як планування, стимулювання, організація, регулювання. Кожна з цих форм втілюється в безлічі інших, що створює внаслідок взаємозв'язків відповідні підсистеми механізму господарювання. Звісно, що в рамках кожної конкретної форми має місце виконання різних функцій.

Є всі підстави вважати, що господарський механізм являє собою сукупність способів реалізації цілей виробництва. При цьому слід брати до уваги те, що кожен суспільний спосіб виробництва ставить свої специфічні цілі перед сформованою в ньому відповідно до устрою системою виробництва. Водночас кожна система напрацьовує власний конструкт механізму досягнення цілі, який може бути в чомусь схожим з іншими системами, а в чомусь мати суттєві розбіжності. Розглядаючи в цьому сенсі схожість, можна стверджувати, що за кожного суспільного способу виробництва такою метою є продукування товарів і послуг, необхідних для життя людей. Щодо відмінностей у цілях, то ми пов'язуємо з ними форми, організацію і гуманістичну спрямованість виробництва, місце і стан людини в суспільному виробництві, співвідношення економічного й соціального в забезпеченні суспільної динаміки тощо.

Наявність різних способів досягнення мети вимагає органічного врахування в структурі економічної системи всього спектру соціальних змін без виходу за власні межі і без залучення зовнішніх елементів. Процес надання змін, які проходять в економічній системі, соціального підтексту розглядається в економічній теорії як соціалізація.

На наш погляд, упорядковані за аналогом складових економічної системи варіанти її соціалізації в сучасних умовах запропоновано С. Мочерним [15, с. 414] і В. Гришкіним [16]. Ми погоджуємося з ними у тому, що соціалізація економіки відбувається в трьох напрямках, а саме: соціалізація виробничих відносин, соціалізація продуктивних сил і соціалізація господарського механізму.

Соціалізація продуктивних сил являє собою процес надання їм якостей відповідності до вимог людино-центричного розвитку. Соціалізація економічних відносин постає в еволюції соціальних, правових, політичних, національних, культурних, моральних, психологічних та інших відносин, що сприяють проникненню соціальних мотивів в усі сфери суспільного життя. Щодо господарського механізму, то його соціалізація передбачає наповнення якостями, які дають можливість забезпечити всебічний розвиток людини і узгодити її індивідуальні інтереси з інтересами колективу.

Важливо сприймати ці визначення не абстрактно. При всіх за і проти вони без проблем проєктуються на сучасні суспільні процеси і, на нашу думку, можуть бути використані як методологічні підвалини для віднайдення місця в струк-

турі соціалізаційних процесів соціальним інноваціям. Як соціальні інновації, так і соціалізаційні процеси характеризуються спрямованістю на забезпечення добробуту населення прямо чи опосередковано. Як ті, так і інші потенційно здатні пом'якшити наявні соціальні суперечності, зменшити масштаби бідності і відповідно до вимог економічної системи враховувати потенціал детермінант соціального інновування.

На наш погляд, з позицій соціального інновування національна економіка являє собою певним чином організовану спільноту суб'єктів і об'єктів, об'єднаних сукупністю зв'язків і відносин. Суб'єктом інновування є людина. Соціальним суб'єктом відповідно може визнаватися окрема особа, соціальна група, чи будь-яка інша спільнота, яка виявляє активність у соціальному інновуванні. Справа в тому, що як в окремих індивідів, так і їх спільноті складаються свої специфічні уявлення про суспільні деструкції і закономірно про дії щодо їх усунення через соціальні зміни. Суб'єктність є інтегральною оцінкою можливостей індивіда або будь-якої спільноти самостійно діяти у сфері соціального прогресування. При цьому потрібно врахувати й те, що суб'єктність має рацію лише у випадку, коли соціальне інновування зачіпає інтереси інших людей. До того ж має існувати безліч варіантів соціальних інновацій, із яких суб'єкт має обирати найбільш прийнятний за наслідками. Від того, до якого суб'єкта прив'язане соціальне інновування, залежить його масштабність, а також міра персоналіфікації. За звичайною логікою соціальне інновування передбачає не лише наявність суб'єкта, а й об'єкта, у взаємодії з яким реалізуються новаційні рішення. Оскільки об'єктом інновування із соціальним підтекстом є людина, то зміни її соціального стану проходять безпосередньо або через стосунки, цінності, інститути, інституції. Отже, соціально-інноваційні процеси існують як взаємовідносини суб'єкта і об'єкта. Звідси беруть початок зміни, на яких базується діяльнісне соціальне інновування, спрямоване на певні об'єкти. Спочатку суб'єкт проводить дії над об'єктом, після чого всі процеси відбуваються в середовищі цього об'єкта.

Соціальне інновування як суспільний процес вимагає певної організації виробництва, розподілу, обміну і споживання. Сутність розподільчих відносин полягає в забезпеченні об'єктам соціального інновування відповідних добробутних позицій; відносин обміну – в підтриманні соціальної рівноваги, а відносин споживання – у життєзабезпеченні.

Доцільно розгортати соціальне інновування теж в площині таких об'єктів, як продуктивні сили, виробничі відносини і господарський механізм. Продуктивні сили є матеріально-речовою основою економіки. Вони, власне, охоплюють усі ресурси, які використовуються в господарській діяльності. За загальноприйнятою методологією ресурси поділяються на матеріальні

і людські. Основним елементом продуктивних сил, безумовно є люди, які активно взаємодіють із природою і перетворюють її. Є сенс розглядати соціальні інновації за цим об'єктом у контексті нових способів формування і підтримки людського потенціалу, змін на краще стану і умов використання засобів праці. Потенціал продуктивних сил набуватиме позитивних змін при інновуванні системи організації науки й упровадженні наукових результатів у сфері підвищення продуктивності праці, більш раціональному використанні природних ресурсів без забруднення довкілля і удосконаленні інформаційного забезпечення управління. Як би там не було, але продуктивні сили однією стороною обернені до природи, а іншою – до економічних відносин, суть яких відображається в процесі матеріального виробництва шляхом використання виробничих ресурсів, зміни оцінки вкладу у функціонування банків, ринків, надання державою суспільних послуг. Виробничі відносини як форма розвитку продуктивних сил потребують інновування. Потреба в техніці, засобах праці і нарощуванні їх продуктивних здатностей обумовлені самим процесом праці й виробництва, а також необхідністю забезпечення гідних людини умов життя. Але виокремлена потреба реалізується не автоматично, а через господарський механізм. У рамках запропонованого конструкту системи інституцій і інститутів, які мають підпадати під соціальне інновування, розгортаються і реалізуються процеси і відносини із забезпеченням логічного зв'язку між виробництвом, розподілом, обміном і споживанням. Соціальне інновування економічних відносин полягає в забезпеченні прогресування тих із них, які сприяють проникненню соціальних мотивів в усі сфери суспільного життя. Під соціальним інновуванням продуктивних сил ми розуміємо процеси надання їм якостей відповідності імперативам людино-центричного розвитку. Щодо господарського механізму, то соціальні інновації наповнюють його елементами, що дають можливість забезпечити цивілізаційний статус людини й узгодити її індивідуальні інтереси з інтересами колективу, у якому вона здійснює трудову діяльність, групи людей певної території, на якій вона мешкає, і суспільства в цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Конче значущим для системного інновування є розуміння формування соціальних інновацій в системному поєднанні складових продуктивних сил, виробничих відносин і господарського механізму. Тільки за дотримання такої вимоги можливо врахувати конгломерат впливів під час впровадження соціальних інновацій у значні частини або навіть один елемент блоків конструкту економічної системи. У цьому сенсі досить важливим щодо формування результатів соціального інновування є державне регулювання, оскільки саме воно на підставі достовір-

ної інформації віднаходить у різноманітті системних об'єктів соціального впливу такі з них, які спроможні максимально змінити соціум. Якщо погодитися з таким розумінням наслідків системно-соціалізаційного структурування економічної системи, то з'являється об'єктивна методологічна основа виокремлення сфер соціального інновування. Ідеться про простір та дії для прогресуючого нарощування потенціалу соціального інновування і результатів його здійснення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры: монография / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
2. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика: учебник / Л.С. Барютин [и др.]; под ред. А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Экономика, 2004. – 518 с.
3. Хучек М. Стратегия инновации на предприятии РАУ / М. Хучек. – М.: Экономика, 1992. – 119 с.
4. Пригожин А.И. Современная социология организаций: учебник / А.И. Пригожин. – М.: Интерфакс, 1995. – 296 с.
5. Заславская Т.И. Социальные результаты реформ и задачи социальной политики / Т.И. Заславская // Социетальная трансформация российского общества. – М.: Дело, 2002. – 568 с.
6. Mulgan G. Social innovation; Wat it is, why it matters and how it can be accelerated [Electronic resource] / G. Mulgan. – Access mode: www.sbs.ox.ac.uk/centres/skoll/research/Dokuments/SozialInnovation.pdf. – Title from screen.
7. Тексти лекцій з курсу «Соціальні технології» (для студентів 3 курсу денної форми навчання напряму 0502 (6.030601) – «Менеджмент» спеціальності 6.050200 – «Менеджмент організацій» / укл.: Віноградська О.М., Белова Л.О. – Харків: ХНАМГ, 2009. – 135 с.
8. Gregory P.R. Comparative Economic Systems / P.R. Gregory, R.C. Stuart – 2 nd ed. – Boston ets.: Houghton Mifflin, 1985. – 502 p.
9. Самюелсон П.А. Макроекономіка: пер. з англ. / П.А. Самюелсон, В.Д. Нордгауз. – К.: Основи, 1995. – 735 с.
10. Грабинський І.М. Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз / І.М. Грабинський. – Львів: НТШ, 1997. – 240 с.
11. Політична економія: навч. посіб. / за ред. В.О. Рибалкіна і В.Г. Бодрова. – К.: Академвидав, 2007. – 672 с.
12. Мочерний С. Економічна система / С. Мочерний // Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.] – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
13. Bell D. On Meritocracy and Equality / D. Bell // The Public Interest. – 1972. – Vol. 29. – P. 18–32.
14. Зиновьев А.А. Коммунизм как реальность: избранные сочинения / А.А. Зиновьев. – М.: Астрель, 2008. – 759 с.
15. Мочерний С. Соціалізація економічних систем / С. Мочерний // Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3. / С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
16. Гришкін В.О. Соціалізація економіки в її складових і їх характеристиках / В.О. Гришкін // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Вип. 197: в 5 т. – Т. 1. – Д.: ДНУ, 2004. – С. 67–90.